

(освіти, охорони здоров'я, науки, управління економікою та ін.) є непродуктивною. До зайнятих непродуктивною працею С. відносив правителя країни, судових чиновників та офіцерів, священників, юристів, артистів та ін. Предметом політичної економії С. вважав багатство капіталістичного суспільства, причини і джерела його виникнення. Якщо виходити з того, що Маркс під багатствами народів розумів капітал, то предметом дослідження С. були капіталістичні виробничі відносини між трьома класами (робітниками, капіталістами і земельними власниками). Досліджуючи причини й джерела зростання цього багатства, С. з'ясовував причинно-наслідкові зв'язки між економічними явищами і процесами, а відтак частково — економічні закони капіталістичного суспільства. Однак такого розуміння предмета політичної економії у С. немає. Предметом політичної економії він назвав державні фінанси — формування бюджету держави, його розподіл, державний борг. У своїй праці С. охарактеризував економічну систему капіталізму мануфактурного періоду, в якій держава відігравала пасивну роль. Він відводив їй роль верховного арбітра за дотримання правил вільної конкуренції, захисту приватної власності. Держава, на його думку, має виконувати лише функції, які окрема людина не в змозі виконати або зробить це економічно неефективно: організація громадського порядку, державної служби, національної оборони, будівництво деяких громадських об'єктів (доріг, мостів) та їх утримання в робочому стані, забезпечення грошового обігу. Такий етап розвитку капіталістичної економіки дістав назву "вільна ринкова економіка", для якої характерними були вільне ціноутворення, вільна конкуренція, вільне і стихійне переливання капіталу між галузями та ін. Остаточно ця система перестала існувати під час кризи 1929—33.

С. Мочерний

Собівартість продукції — вартісне вираження спожитих у процесі виробництва засобів виробництва за винятком додаткового продукту. Існують дві категорії С.п.: виробнича (фабрично-заводська) і повна, або комерційна (собівартість реалізації). Перша охоплює лише затрати, пов'язані з процесом виробництва продукції: від моменту запуску сировини (матеріалів) у виробництво до документального підтвердження готовності виробів і здачі їх на склад готової продукції. Друга — виробнича собівартість і позавиробничі витрати (витрати, пов'язані зі зберіганням і реалізацією продукції). І виробничу, і повну собівартість використовують для всього обсягу виготовленої та реалізованої товарної продукції. Валову продукцію обліковують за виробничою собівартістю. Розрізняють собівартість усієї продукції, виготовленої у певному періоді, — загальну суму витрат на виробництво і собівартість одиниці продукції (рівень собівартості). Рівень собівартості визначають діленням загальної суми витрат на виробництво певного виду продукції на обсяг виробництва в натуральних одиницях. Рівень собівартості для окремого підприємства чи галузі здебільшого є середньою величиною. Середню галузеву собівартість використовують як основу для встановлення рівня оптової ціни на конкретний вид продукції. В середньому в промисловості питома вага собівартості в ціні на початку ХХІ ст. становить 80%. З огляду на це вдосконалення методів калькулювання (розрахунку) собівартості — важли-

ва умова підвищення якості цін, відображення в них суспільно необхідних витрат. Склад С.п. вивчають за допомогою двох видів класифікацій витрат: за економічними елементами і за статтями калькуляції. При вивченні витрат за економічними елементами не беруть до уваги, де і з якою метою витрачається певний вид ресурсів, важливо лише, щоб витрати підприємства (об'єднання) були однорідними за економічним змістом. Наприклад, витрати на придбання палива є витратами одного елемента, незалежно від того, як це паливо використовувалося — безпосередньо у виробництві чи на опалення приміщень. Класифікація витрат за економічними елементами — єдина та обов'язкова для всіх виробничих об'єднань (підприємств) промисловості. Вона охоплює сировину й основні матеріали (за вирахуванням поворотних відходів); куповані вироби, напівфабрикати, роботи і послуги виробничого характеру; допоміжні матеріали; паливо зі сторони; заробітну плату основну й додаткову; відрахування на соціальне страхування; амортизацію основних фондів; інші грошові витрати. Витрати на сировину, матеріали, паливо, енергію, амортизацію відображають величину витрат минулої уречевленої праці, решта елементів витрат (заробітна плата з відрахуванням на соціальне страхування) є витратами на оплату живої праці й утворює частину новоствореної вартості. Виняток — елемент "Інші грошові витрати", який включає як матеріальні, так і витрати живої праці. Дані про витрати на виробництво за економічними елементами визначаються в розрахунках до бізнес-плану фірм, наводяться у звітності в обсязі всіх витрат певного періоду, незважаючи на те, що деякі з них можуть бути не пов'язані з виробництвом продукції. Головне завдання вивчення собівартості продукції за економічними елементами — визначення величини витрат живої та минулої праці, співвідношення між ними. Отримані дані використовують для обчислення чистої продукції галузі і національного доходу країни. Отже, вирахувавши з валової продукції в діючих оптових цінах промисловості матеріальні витрати, отримують обсяг чистої продукції. Оскільки класифікація витрат за економічними елементами відображає витрати підприємства (об'єднання), пов'язані з виробництвом продукції, її ще називають кошторисом витрат на виробництво, з її допомогою підсумовують витрати підприємства незалежно від номенклатури продукції, яку воно випускає. Вивчення структури С.п. за економічними елементами дає змогу визначити роль окремих елементів собівартості в загальних витратах, виявити резерви зниження собівартості за рахунок змін у співвідношенні між уречевленою і живою працею, розкрити їх вплив на зміну продуктивності суспільної праці. Залежно від структури С.п. виділяють матеріало-, фондо- і трудомісткі галузі. До матеріаломістких належать галузі промисловості, що переробляють первинну сировину, а також ті, що мають багаторазові технологічні процеси. Характерна особливість цих галузей — велика питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції. Так, у харчовій і легкій промисловості частка матеріальних витрат у собівартості продукції становить 90%, у чорній металургії, в хімічній і нафтохімічній — до 80%, у машинобудуванні та металообробній промисловості — понад 70%. Фондомісткі галузі промисло-

вості характеризуються високим рівнем автоматизації та механізації виробництва, що й визначає велику питому вагу амортизації в собівартості продукції. У нафтовій промисловості цей елемент сягає 40%, в електроенергетиці — 25%. До трудомістких відносять галузі видобувної промисловості, в якій значні затрати живої праці й, отже, велика питома вага заробітної плати в собівартості продукції. Зокрема, у вугледобувній промисловості частка витрат на оплату праці з відрахуванням на соціальне страхування становить приблизно 50%, в лісозаготівельній — 40%. Така класифікація галузей промисловості дає змогу виявити їх специфічні особливості, з'ясувати, за рахунок яких елементів можливе зниження собівартості продукції. Класифікація витрат за економічними елементами — основа для визначення завдань щодо зниження собівартості продукції, обчислення потреб в обігових коштах, розрахунку порівняльної ефективності витрат. Класифікація витрат за економічними елементами є важливим знаряддям галузевого і внутрівиробничого планування та контролю витрат на виробництво в цілому, але не дає змоги визначити собівартість одиниці продукції, зокрема в тому разі, коли виготовляють два і більше види продукції, оскільки кожний елемент витрат, хоч і однорідний за економічною суттю, однак неоднорідний щодо відношення витрат виробництва конкретних виробів. Зокрема, елемент “заробітна плата” відображає витрати на оплату праці працівників, що безпосередньо зайняті виконанням основних технологічних операцій, і тих, що зайняті обслуговуванням виробництва. Заробітну плату перших легко розподілити між окремими видами продукції за трудомісткістю продукції та поопераційними розцінками, а щодо інших це зробити неможливо. Для внутрівиробничого планування і виявлення резервів зниження собівартості треба знати не лише загальну суму витрат підприємства за певним економічним елементом, а й величину витрат залежно від місця їх виникнення і конкретної форми виробничого використання, а також частину витрат, яка припадає на основне і допоміжне виробництво, на управління. Ці дані отримують групуванням витрат за статтями калькуляції, згідно з яким виділяють такі групи витрат: 1) сировина і матеріали; 2) зворотні відходи (віднімаються); 3) куповані вироби, напівфабрикати і послуги кооперативних підприємств; 4) паливо й енергія на технологічні цілі; 5) основна заробітна плата виробничих працівників; 6) додаткова заробітна плата виробничих працівників; 7) відрахування на соціальне страхування; 8) витрати на підготовку й освоєння виробництва; 9) витрати на утримання й експлуатацію устаткування; 10) цехові витрати; 11) загальнозаводські витрати; 12) втрати від браку; 13) інші виробничі витрати; 14) позазаводські витрати. Суть такої класифікації в тому, що всі витрати групують за ознакою спільності їх виробничого призначення. У різних галузях промисловості використовують неоднакову за складом номенклатуру калькуляційних статей, що зумовлено особливостями формування у них собівартості. Структура С.п. за статтями калькуляції відображає співвідношення витрат у повній собівартості: що витрачено, куди витрачено і на які цілі. Вона дає змогу виділити витрати кожного цеху чи підрозділу підприємства (об'єднання), що є необхідною умовою

ведення госпрозрахунку. У кожному елементі об'єднують лише однорідні витрати, а в статтях калькуляції тільки деякі витрати є однорідними, більшість із них містить різні види витрат, тобто є комплексними. До однорідних належать статті калькуляції, які містять витрати на сировину і матеріали, куповані вироби, напівфабрикати і виробничі послуги, паливо, енергію, на технологічні цілі, заробітну плату виробничих працівників та відрахування на соціальне страхування. Решта статей калькуляції “Витрати на підготовку і освоєння виробництва”, “Видатки на утримання і експлуатацію устаткування”, “Цехові витрати”, “Загальнозаводські витрати”, “Інші виробничі витрати” є комплексними, оскільки об'єднують кілька елементів витрат (матеріали, амортизацію, заробітну плату). Витрати, які відносять на ці статті, розподіляють між окремими видами продукції лише опосередковано (застосуванням коефіцієнтів чи інших показників). За характером участі у виробничому процесі витрати підприємства поділяють на основні та накладні. Основні — витрати, які безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції; накладні — витрати, що пов'язані з управлінням, організацією, технічною підготовкою та обслуговуванням виробництва. За способом віднесення витрат на собівартість окремих виробів їх поділяють на прямі та непрямі. Прямі — витрати, безпосередньо пов'язані з виготовленням певних виробів, які включають до собівартості продукції прямою лічбою: наприклад, витрати сировини чи основних матеріалів. Непрямі — витрати, які розподіляються між окремими видами продукції умовно, пропорційно будь-якому виду прямих витрат: загальноцехові, загальнозаводські та позазаводські витрати. Поділ витрат на прямі і непрямі пов'язаний зі складанням калькуляції собівартості й має значення для підприємств, що випускають кілька видів продукції. Залежно від обсягу виробництва витрати поділяють на змінні та умовно постійні. Змінні витрати збільшуються або зменшуються в абсолютній сумі залежно від обсягу виробництва. Частина з них змінюється прямо пропорційно динаміці обсягу виробництва (витрати на сировину, основні матеріали, заробітну плату виробничих робітників). Умовно постійні витрати не залежать або залежать незначною мірою від зміни обсягів виробництва (наприклад, заробітна плата працівників апарату управління підприємства, величина амортизаційних відрахувань, витрати на охорону праці). У практиці роботи промислових підприємств рівень і динаміку собівартості продукції характеризують за допомогою абсолютних і відносних показників. До показників, які характеризують абсолютну величину С.п., належить собівартість одиниці продукції і собівартість усієї товарної продукції. Собівартість одиниці продукції — виражена в грошовій формі сума витрат за калькуляційними статтями на виробництво одиниці відповідного виду продукції чи виробничих послуг. Якщо підприємство випускає продукцію широкого асортименту, калькуляції можуть складатись у розрізі окремих однорідних груп виробів. Показник “Собівартість всієї товарної продукції” є узагальнюючим, характеризує максимально допустимі абсолютні сумарні витрати на виробництво і реалізацію продукції в розрізі статей калькуляції. Він тісно пов'язаний з першим показником, оскільки собівартість усієї товарної про-

дукції дорівнює сумі добутоків собівартості одиниці кожного виду продукції на обсяг їх виробництва в певному періоді. Цей показник важливий для аналізу ефективності використання матеріальних і трудових ресурсів, дає змогу аналізувати витрати за місцем їх виникнення і завдяки цьому виявляти зміни їх рівня в розрізі окремих підрозділів підприємства. Однак абсолютні показники не дають вичерпної всебічної характеристики собівартості, з цими показниками не можна судити про зміну собівартості продукції в поточному році порівняно з минулим. На величину абсолютних показників впливають рівень С.п., зміна норм витрат матеріальних ресурсів, удосконалення організації виробництва і праці та інші фактори. О. Вашків, М. Павлишенко

Собівартість сільськогосподарської продукції — грошове вираження витрат на виробництво і реалізацію цієї продукції. Рівень собівартості С.с.п. дає змогу визначати ефективність певних видів продукції, безпосередньо впливає на рентабельність виробництва. До С.с.п. включають вартість матеріалів (насіння, корми, паливно-мастильні матеріали, добрива тощо), вартість зношення машин та обладнання відповідно до встановлених норм амортизації, витрати на оплату праці. Всі витрати за способом їх розподілу на собівартість поділяють на прямі і непрямі, або накладні. Прямі витрати безпосередньо пов'язані з виробництвом певної продукції (наприклад, корми, насіння, оплата праці та ін.). Накладні витрати пов'язані з організацією виробництва і безпосередньо не можуть бути віднесені на продукцію. Непрямі витрати, у свою чергу, поділяють на загальновиробничі та загальногосподарські. До загальновиробничих відносять витрати на обслуговування структурних підрозділів, вони включають оплату праці керівників та спеціалістів підрозділів, витрати на охорону праці й техніку безпеки, виробничі приміщення і лабораторії та ін. Загальногосподарські витрати пов'язані з утриманням адміністративно-управлінського персоналу. Загальногосподарські та загальновиробничі витрати розподіляються у сільському господарстві за культурами чи групами культур пропорційно до прямих витрат. Відсоткове співвідношення витрат на виробництво продукції за окремими статтями в загальній їх сумі — структура собівартості продукції. Прийнято визначати структуру собівартості 1 ц продукції. Вона є неоднаковою в різних галузях і в різних господарствах, залежить від їх специфіки, зовнішніх і внутрішніх умов господарювання. Показник собівартості — основа для формування закупівельних і розрахункових цін на продукцію. Зниження собівартості продукції зумовлює збільшення прибутку підприємства та підвищення ефективності виробництва в цілому. С. Дусановський

Солідарна відповідальність — спільна відповідальність групи осіб, які взяли на себе певні зобов'язання.

Соло-вексель — 1) простий вексель; 2) вексель, який містить напис лише однієї особи, зобов'язаної здійснити платіж.

Солоу (Solow) Роберт Мертон (1924) — відомий американський економіст, спеціаліст з економіко-математичних методів аналізу проблем економічного зростання. Лауреат Нобелівської премії з економіки (1987). Народився в Нью-Йорку. Навчався у Гарвардському університеті, де під керівництвом В.Леонтьєва розробляв нові розділи економічної нау-

ки (теорію загальної рівноваги, методи міжгалузевго балансу та ін.). Здобув ступінь магістра гуманітарних наук, а в 1951 захистив докторську дисертацію з економіки. З 1949 викладацька та науково-дослідницька діяльність С. пов'язана з Массачусетським технологічним інститутом, де він став професором економіки. У своїй науковій роботі зосередився на теорії економічного зростання. У низці публікацій запропонував і розвинув математичну модель, в якій відобразив співвідносну роль різних факторів виробництва, що сприяють економічному зростанню. Запропонував до своєї моделі економічного зростання т.зв. "агрегатну виробничу функцію", що відображає залежність між валовим національним продуктом (ВНП), обсягом виробничих фондів і трудових ресурсів (у різних їх співвідношеннях). Ця модель, відома як "модель Солоу", широко використовувалася для масштабного аналізу різних аспектів економічного зростання й спонукала до перегляду в цілому підходу до дослідження тривалого економічного розвитку. Нобелівською премією С. було відзначено за внесок у теорію економічного зростання. В 1956 він опублікував статтю "До питання про теорію економічного зростання", в якій дав аналіз моделі Харрода—Домара в традиціях макроекономічної теорії, зосередившись на чотирьох основних економічних величинах: споживанні, інвестиціях, капіталі та праці. С. теоретично досліджував умови та обмеження врівноваженого, збалансованого зростання капіталістичної економіки з урахуванням різних типів технологічного прогресу. Вже в той час він розглядав результати свого дослідження як внесок у нову теорію економічного зростання. Стаття стала точкою відліку у поглибленій розробці теорії, яка згодом дістала назву "неокласичної теорії економічного зростання". Вона містила в зародку численні важливі теоретичні вдосконалення. Неординарністю позначені й інші ранні праці С. Гостра дискусія (з питань теорії зростання) розпочалася з появою у 1956 праць С., підготовлених в американському Кембриджі, з одного боку, і Дж.Робінсон в англійському — з іншого. Неокласична школа в особі С. наполягає на тому, що: 1) відповідність між рівнем виробленої продукції та змінною величиною витрачених для цього капіталу і праці є цінним інструментом економічного аналізу; 2) неокласична теорія розподілу може досить ґрунтовно пояснити розподіл продукту в економічних системах. Опоненти неокласичної теорії, зокрема англійська економістка Робінсон, стверджують, що: 1) такої відповідності не існує; 2) сама логіка неокласичної теорії розподілу містить головну і неминучу ваду; 3) розподіл доходу на прибуток і заробітну плату залежить від темпів економічного зростання і схильності до заощаджень тих, хто отримує прибутки. "Суперечка двох Кембриджів" триває. Середина 50-х була плідною для С. У 1957 він опублікував статтю "Технічний прогрес і узагальнена виробнича функція", в якій уперше в американській економічній літературі дав оцінку автономному технічному прогресу. Технічний прогрес він тлумачив ширше, ніж до нього: не лише як фактор зростання ефективності виробництва, а й як будь-які зміни, що зумовлюють зрушення у виробничій функції. С. зробив спробу дослідити залежність обсягу виробництва від технічного прогресу (на матеріалах несільськогосподарського виробництва в США за 1909—49). У своїх працях С. використовував нову